

XV. YÜZYILDAN XVII. YÜZYIL ORTALARINA DEĞİŞEN GÜMÜŞ ARZI VE YANSIMALARI ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER

Some Evaluations on the Changeable Silver Amount and Its Effects from 15th Century to the mid of 17th Century

Yrd. Doç. Dr. Ümit KOÇ

Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Öz

Bu çalışma, XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı hâkimiyetinde Balkanlar ve Anadolu'da; 1460'dan 1570'li yıllara Merkezi Avrupa ve Güney Almanya'da gerçekleştirilen gümüş üretim miktarı hakkında bilgi verir. Çalışmanın devamında İspanyol Amerika'sında gümüş üretiminde yaşanan muazzam artış ve 1500'den 1660'a değin Avrupa'ya gerçekleştirilen sevkiyat hakkında bilgilere yer verilir. Ayrıca bu çalışma Avrupa ülkelerinde ve Osmanlıda tedavül eden gümüş miktarı ve faiz oranları ile onların ekonomik yansımaları üzerine bazı değerlendirmeler sunar.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Avrupa, Latin Amerika, Gümüş, Sikke

Abstract

This study, explores the amount of silver production in the Balkans and Anatolia under the sovereignty of the Ottomans through 15th nd 16th centuries; in the Central European and Southern German from 1460 to 1570's; in the Colonial Spanish America and its transportation to European from 1500 to 1660. Besides, the study involves some evaluations about the amount of circulated silver, the interested rates in the European countries and the Ottoman and their economical effects.

Key Words: the Ottoman, Europe, Latin America, Silver, Coin

Giriş

İlk sikkelerin M.Ö. VII. yüzyılda Lidya krallığında üretildiği kabul edilir. Eski çağda sikke üretiminde başlıca dört metal kullanılırdı. Bunlar; elektron (altın gümüş karışımı), altın, gümüş ve bronzdur. Pers hâkimiyetinin hüküm sürdüğü V. yüzyılda gümüş sikkenin ortaya çıktığı görülür. Yüzyılın ortalarında elektron önemini kaybeder; altın zaten vardır, fakat gümüş önem kazanmaya başlar. Birçok kent gümüş sikke basar ve kentler arasında gümüş sikke basmak çok önemli bir ayrıcalık arz eder. Altın pahalı bir madendir, fakat gümüş basılabilir, kullanılabilir bir madendir. Bu nedenle imparatorlarca ve kent devletlerince gümüşe büyük önem verilmiştir. Hatta Akdeniz

yöresinde, Perge kentinde bulunan bir yazıtta şu sözler yer alır: “ Selam sana ey Perge, gümüş sikkeleriyle ünlü Perge!”¹.

Eski Avrupa’da madeni parayı kullanmasını yalnızca Akdeniz dünyasında değil barbar kuzey ve batıda da biliyordu. Galyalılar ve Britonlar Roma fethinden önce de altın paraya sahiplerdi; hatta o kadar iyi taklitçiler türemiştir ki içi bakır üstü altın sahte paralar bile yapabiliyorlardı. Germenler değerli madeni hem mübadele aracı hem de değer ölçüm aracı olarak kullanıyorlardı². Para ve para düzenlerinin Akdeniz havzasında binlerce yıllık gelişim sürecinde belki de en önemli aşama, Roma İmparatorluğu döneminde gerçekleşecektir. Roma barışı Akdeniz havzası ve ötesindeki alanların siyasi ve iktisadi olarak bütünleşmesini ve bu geniş topraklar üzerinde altın, gümüş ve bakır sikkelerden oluşan bir para düzeninin kurulmasını sağladı³. Ancak Merkezi ve Batı Avrupa’da bol gümüş, ama çok az altın madeni bulunmaktaydı. Roma İmparatorluğu’nun çöküşünü izleyen yıllar boyunca altın; kilise süslerine harcanmış, bir şekilde piyasadan çekilmiş veya doğuya akmıştı. Böylece altın para basımı sona ermiş ve gümüş para dinar veya Almanca söylenişiyse mark standart paranın esasını teşkil etmiştir. Frank kralı Pepin, 755’de dinar bastırılmış ve benzeri türden paralar İngiliz kralları, Polonya başpiskoposları ve diğer para basma hakkı olanlarca basılmıştır. Çünkü perakende alışverişler için dinar çok değerlidir ve bu nedenle, yarım hatta çeyrek dinarlar bastırılmıştır⁴. Perakende alışverişler için yer yer bronz ve bakır sikkelerin kullanıldığı da görülür, ancak bunların değeri çoğunlukla devlet tarafından itibari olarak belirlendiğinden hiçbir zaman gümüş kadar işlevsel olamayacaktır.

Gümüşün ticari hayattaki hâkimiyeti doğuda da kendini göstermektedir. Moğolların Çin’den Batı Asya’ya kadar uzanan ve oradan da Avrupa’ya bağlanan ticaret yolları üzerinde kurdukları denetim sayesinde, İlhanlılar büyük miktarda gümüşe kavuşmuşlardı. XIII. yüzyıl sonlarında İslamiyet’i kabul eden İlhanlılar bu dönemde İran’da yeni bir para sistemi kuracak ve önemli düzeyde altın ve gümüş sikkeler basacaktır⁵. Esasen XII. yüzyıl, gümüş sikkelerin yanı sıra altın arzındaki artışa bağlı olarak altın sikkelerin de büyük önem arz etmeye başladığı bir dönemdir. İtalyan kentleri bu dönemde Müslüman dünyadan ve Rusya’dan yeteri kadar altın sağlayarak kendi altın paralarını basacak hale gelmişlerdir. Floransa *florin*’i 1252’de çıkarmış, bir süre sonra Venedik *duka* basmış ve ardından İspanya’da *pistole*, İngiltere’de *noble*, Fransa’da *louis* ve Almanya’da *gulden* adında altın paralar basılmaya başlanmıştır⁶. Osmanlı’da ilk altın para İstanbul’un fethinden epeyce sonra 1478’de

¹ Oğuz Tekin, “Sikkeler, Devletler, Hükümdarlar: Eskiçağda Anadolu’da Paranın Siyasal, Kültürel ve Ekonomik Rolü”, *Osmanlı Bankası Arşiv Araştırma Merkezi*, (22 Kasım 2006), s. 2, 3.

² Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, (Çev. M. A. Kılıçbay-O. Aydoğuş), Ankara 2005, s. 160.

³ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 3.

⁴ Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 160-1.

⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, s. 3.

⁶ Herbert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, s. 161.

basılacaktır. Ancak daha önceleri Osmanlı darphanelerinde *duka* ve *florin* basıldığını biliyoruz⁷. Osmanlı para tarihinde asıl önemli yere sahip olan ve bu çalışmamızda sıklıkla üzerinde duracağımız gümüş sikkeler ise İlhanlı ve Selçuklu geleneğine uygun olarak daha 1327’de, Orhan Bey’in cülusunun üçüncü senesinde hâkimiyet sembolü olarak basılacaktır⁸.

Anadolu’da İlhanlı ve Selçuklu hâkimiyetinin giderek zayıfladığı ve Osmanlı beyliğinin yeni bir güç olarak teşekkül ettiği bir dönemde, Avrupa’nın önemli düzeyde gümüş rezervine sahip olduğunu görüyoruz. XII. yüzyılın sonları ile XIII. yüzyıl başlarında Almanya’nın güney-batısında “Siyah Orman” diye adlandırılan dağlık bölgede; Moravya’dan Bohemya’ya uzanan sınır bölgesinde; Macaristan’da; doğu Alplerde ve Sardinya adasında Iglesias’da gümüş üretimi önemli düzeylerdeydi. Özellikle 1298’de Kutná Hora gümüş madeninin keşfiyle Bohemya kralı II. Wenceslas, hazinesi için önemli bir gelir kaynağına sahip oldu. Nitekim bu madende 1300-1340 döneminde yıllık 20 tondan fazla gümüş üretimi gerçekleştirilmekteydi. Ancak 1370’lere gelindiğinde Kutná Hora’da gümüş üretimi azalmaya başlayacak ve 1422’de Sigismund’ın istilası sonrası tamamen duracaktır⁹.

Bundan sonraki gelişmeler yeni keşfedilen Bosna ve Sırp gümüşüyle ve dolayısıyla Osmanlı’nın Balkanlarda giriştiği hâkimiyet mücadelesiyle doğrudan ilgilidir. İşte bu dönem, bu çalışmanın da başlangıcını teşkil edecektir. Osmanlı’nın gümüşle olan münasebetinin ele alıp incelendiği bu çalışmanın ilk safhasını Osmanlı denetiminde balkan gümüşü, ikinci safhasını Merkezi Avrupa ve güney Almanya’da gümüş üretiminde yaşanan artış dönemleri ve yansımaları, üçüncü safhasını ise Amerikan gümüşünün Avrupa ve akabinde Osmanlı ülkesine ulaşmasıyla yaşanan karmaşa ve yıkım dönemi teşkil edecektir.

1. Osmanlı Hâkimiyetinde Balkan Gümüşü

Osmanlı hâkimiyeti öncesi faaliyette olan Bosna’da Srebrenika ve güney Sırbistan’da Nova Berdo madenlerinden sağlanan gümüş, Venedik hâkimiyetindeki Dalmaçya limanlarına akıyordu. Bu dönemde (1420) Venedik’in Doğu Akdeniz ticaret hacmi yıllık 600.000 duka dolaylarındaydı ki bu da yıllık ortalama 20 ton gümüşe tekabül ediyordu. Ancak Bosna madenlerinde üretim, finansal nedenlerden dolayı 1430’larda önemli ölçüde azalacaktır¹⁰.

1455-1463 yılları Türklerin Balkanlarda hâkimiyet mücadelesi verdiği bir dönemdir. Bu dönemde Hırvatistan hariç tüm Balkanlar Türk akınlarına maruz kaldığından üretim azalmış, madeni

⁷ Halil Sahillioğlu, “Darphane”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 502.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, Ankara 1988, s. 125.

⁹ “Silver and Gold in Medieval Europe”, Chapter Seven: *Medieval Silver And Gold*, <http://www-geology.ucdavis.edu/~cowen/~GEL115/115CH7.html>, 08.11.2008.

¹⁰ “Silver and Gold in Medieval Europe”, Chapter Seven: *Medieval Silver And Gold*, <http://www-geology.ucdavis.edu/~cowen/~GEL115/115CH7.html>, 08.11.2008.

para ticareti durma noktasına gelmişti. Bölgelere göre bazı farklılıklar olmakla birlikte madenler büyük zarar görmüş; maden yerleşimleri yıkılmış ve nüfus dağılmıştı. Diğer yandan Türklerin hâlihazırda kontrolü ele geçirdiği Trepça'da madencilikle ilgili sıkıntılar önemsiz düzeydeydi; üstelik Türk yönetimi çok geçmeden üretimi arttırmak için teşebbüslerde bulunacak, 1478'de II. Mehmet'in saltanatı döneminde terk edilmiş Bosna madenleri bir Dubrovnikliye yalnızca 3.000 duka karşılığında kiraya verilecektir. Ocakların iyileştirilmesinden de sorumlu olacak olan bu kişi, ürettiği gümüşün tamamını sabit bir fiyat üzerinden darphaneye teslim edecek; ancak ürettiği kurşunu serbestçe satma hakkına sahip olacaktı¹¹.

Osmanlı'nın maden cevherinden ve işlenmiş gümüşten onda bir (1/10) alma uygulamasının Bosna madenleri için de geçerli kılındığını görüyoruz. 1488 tarihli Srebrenic Ma'den Kanunnâmesi'nde Srebreniç, Çerniçe, Sas, Kopniçe, Gornik ve Oluk (?) madenleri için, "*Gümüş iplik olduktan sonra gümüş arayıcı mührüyle emin ve kadı huzuruna gelür. Vezn olunub dokuz hisse kuyu sahiblerininündür ve onuncu hisse öşr-i şahidir.....ve beğliğe hâsıl olan gümüşten kâl oldukça on dirhemde bir dirhem kesr vâki olur*"¹². Bu ifadelerden anlaşıldığına göre hem madenden çıkarılan gümüş cevherinden hem de kal edildikten sonra saf gümüşten devlet onda bir pay almaktaydı. Bu oran başlangıçta Sırp madenleri için de geçerliydi; ancak II. Mehmet döneminin başlarında bu oran dörtte bire (1/4) yükseltildi ve hemen ardından sekizde bire (1/8) düşürüldü. Nova Bedre madenlerinin Osmanlı yönetiminde yaklaşık yarım asır Hıristiyan valiler ve sipahiler tarafından yönetildikleri, bir grup Hıristiyan sipahi ile yapılan kontratlar çerçevesinde madenlerin drenaj ve modernizasyon işleminin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır¹³.

Bu çalışmanın kapsamı içinde yer alan ve üçüncü büyük Balkan gümüşü dönemi olarak nitelendirilen 1395-1455 ve 1465-1566 döneminde aktif madenler ve cevher içerikleri şöyledir: Rudnik, gümüş-bakır-kurşun; Trepça, gümüş-kurşun-demir; Nova Berdo, altın içerikli gümüş ve Srebrenika gümüş-kurşun-bakır¹⁴. Ancak üretim kapasitelerine ilişkin rakamsal değerlere bu madenlerden ancak ikisi, Srebrenica ve Nova Berdo için ulaşılabilmektedir. Bu iki madenin üretim kapasitelerini ihtiva eden ve aşağıda sunulan tablo tetkik edildiğinde görüleceği üzere Srebrenika'da gümüş üretimi 1389'dan 1457'ye kadar istikrarlı bir artış göstermiş, takip eden yıllarda yer yer dalgalanmalar olmakla birlikte üretim yarı yarıya azalmıştır. Benzer bir süreç Nova Berdo üretiminde de dikkati çekmektedir. Srebrenika madenlerinde Türk akınları öncesi en yüksek üretim miktarı 1417'de 1.016 kg olarak gerçekleşmiştir. Savaş yıllarının yıkıcı etkilerinden sonra, 1457'de üretim

¹¹ Ian Blanchard, *Mining Metallurgy and Minting in the Middle Ages-Conginuing Afro-European Supermacy, 1250-1450*), C. 3, 2005, s. 1021.

¹² Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. 2, İstanbul 1990, s. 417-8; Kanunnamede ayrıca bakırdan, altından, ve civadan onda bir pay alındığı ifade edilmektedir.

¹³ Ian Blanchard, *Mining Metallurgy and Minting in the Middle Ages*. 1022.

¹⁴ Ian Blanchard, *Mining Metallurgy and Minting in the Middle Ages*. 1020.

miktınının 1.209 dukaya yükselmesi Osmanlı yönetiminin gümüş üretimine verdiği önemi rakamsal olarak da teyit etmektedir (Bkz. Tablo-1). Madenlerin gereği gibi işletilmesi ve hiçbir şekilde atıl kalmaması için düzenlenen ağır müeyyideler gerçekten dikkat çekicidir. 1454 tarihli Serebrinic Ma'den Yasaknamesi'nde, "*Varup cemî ma'denleri ve mecmû' mahsûlâtı göre gözete ve çarhları ve kuyuları işlede. Ve emrüm üzre amel etmeyen âvâreleri ve kuyucuları dutup iş işlede, işlemeyenleri sekidüp haklarından gele*" ifadesi doğrudan maden işçileri üzerindeki yaptırımını göstermektedir¹⁵. Bir diğer yaptırım ise maden sahiplerine yöneliktir: 26 Nisan 1494 tarihli Novo Berdo Kanunnamesi'nde "*Ve dahi şol kuyu ki, ölçülmüş ve cevher ola, ol yeni kuyu bir yıl ve altı hafta battâl olsa, her kim ihya ederse onun ola*"¹⁶ denilmektedir.

Ayrıca aşağıda sunulacak olan tablomuzda da görüleceği üzere Nova Berdo madenlerindeki üretim düzeyinin Srebrenika'ya nispeten birkaç kat fazla oluşu dikkat çekicidir. Ancak yaklaşık yüz elli yıllık bir dönem için böylesi eksik verilerle daha detaylı değerlendirmeler yapmak imkânsızdır.

Tablo-1: Bosna ve Sırbistan Gümüş Üretimi (1389-1541)¹⁷

Tarih	Srebrenika		Nova Berdo	
	Gelir (duka)	Üretim (kg)	Gelir (duka)	Üretim (kg)
1389	3.400	141	-	-
1416	19.200	800	-	-
1417	24.800	1.016	-	-
1432	-	-	200.000	6.100
1455	-	-	120.000	3.660
1457	30.000	1.209	-	-
1460	24.000	983	-	-
1464	7.000	287	-	-
1519	13.400	549	-	-
1526	-	-	-	2.716
1541	-	630	-	-

Osmanlı'nın Balkanlardaki gümüş üretimi elbette ki bu iki bölgeden ibaret değildi; Tablo-2'de görüleceği üzere, ayrıca Kravoto, Piriştina, Serez, Salonika ve Sofya'da önemli üretim merkezlerindendi. Ancak bunlardan Srebrenika, Nova Berdo ve Kravoto uzun süre işletilen ve iyi bilinen ocaklardı.

¹⁵ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 1, İstanbul 1990, s. 482.

¹⁶ Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 2, s. 547; Novo Berdo Maden Kanunnamesi'nde madenlerin işlenişine ilişkin hukuki düzenlemelerden detaylı olarak bahsedilmektedir.

¹⁷ Ian Blanchard, *Mining Metallurgy and Minting in the Middle Ages*, s. 1020.

Tablo-2: Sırbistan ve Bosna'da Gümüş Üretimi (1526-1541)¹⁸

<i>Sırbistan</i>	Sultan'ın Geliri (duka)	Yıllık Üretim (kg.)
Nova Berdo	5.806	2.716
Gornja ve Sonya Trepca	14.852	6,947
Janjevo	2.363	1.498
Piriştina	1.196	559
Belasika	296	138
Belo Berdo	80	37
Korporici	54	25
<i>Bosna</i>	-	-
Srebrenika	-	630
Sase	-	670
Kresevo	-	1.003
Fojnica	-	-
Borovika	-	113
<i>Toplam Üretim</i>		<i>14.098</i>

Diğer dört kasaba maden bölgelerinin önemli merkezleriydi: Priştina, Trepca madeni ve Kopaonik Dağı'ndaki madenleri temsil ediyordu. Salonika, Sidrekapsi üzerindeydi. Sofya, Breznik'i temsil ediyordu. Serez ise kendini çevreleyen lokal madenlerin merkeziydi. Bu madenler 1475'de Sultana toplam 120.000 duka gelir sağlıyordu ki bu da 4,83 ton gümüş üretimine tekabül ediyordu. Ancak bu rakam 1430 başlarında pik yapan 8,5 tonluk üretim düzeyinin oldukça gerisindedir. Takip eden yıllarda (1488) Türkler tarafından birkaç yeni maden daha işletmeye açılacaktır; ancak beklenen asıl üretim patlaması Merkezi Avrupa'da kriz şartlarının hâkim olduğu 1525-33 döneminde gerçekleşecektir: 1526'dan 1541 yılına uzanan süreçte Bosna ve Sırbistan'da gümüş üretimi hızla artarak yıllık 14 ton seviyesine yükselecektir¹⁹.

J. Tadic ve Rheodes Murphy'in tespitlerinden hareketle yapılan tahminler XVI. yüzyıl ortalarında üretimin arttığını göstermektedir: J. Tadic Sadece Ragusa'ya ihraç edilen gümüş miktarını 25.000 kg (500.000 dukadan fazla) olarak hesaplamaktadır. Bu Osmanlı sınırları içinde yer alan Sırbistan, Bosna ve Makedonya'daki üretimi kapsamaktadır. Buna Sidrekapsi'de ilave edilecek olursa XVI. yüzyıl ortalarında Osmanlı idaresindeki Balkanlarda gümüş üretiminin 50 ton civarında olduğu söylenebilir. Zaten Rheodes Murphy'nin telaffuz ettiği rakam da budur²⁰.

Peki, böylesi yüksek üretim düzeyine sahip Osmanlı ülkesinde gümüş sıkıntısı çekilmesinin sebebi neydi? Cevap esasen çok basittir: Osmanlı yönetimi değerli metaller için serbest ticarete izin

¹⁸ Ian Blanchard, *Mining Metallurgy and Minting in the Middle Ages*, s. 1024; (Nova Berdo 1526; Srebrenika 1541; Kresovo 1533 ve diğer madenlere ilişkin veriler 1531 tarihlidir).

¹⁹ Ian Blanchard, *Mining Metallurgy and Minting in the Middle Ages*, s. 1022-23.

²⁰ Necdet Kabaklarlı, "Precious Metals in Balkans, Europe and Ottomans by the end of 16th century", s. 1, http://www.osmanliparalari.com/yazi/metals/metals_EN1.htm, 28.10.2008.

vermiyordu; ihraç yasağı geneldi ve sıkı bir şekilde kontrol ediliyordu. Üretilen gümüş ve altının tamamı çoğu kez piyasa şartlarının altında belirlenen bir fiyat üzerinden darphaneye* sevk edilmek zorundaydı. Ancak XVI. yüzyıl ortalarına gelindiğinde üreticiler artık belirlenen düşük fiyatları kabul etmek istemiyordu. Nitekim alınan tüm tedbirlere rağmen onlar üretimlerini dışarı yönlendirecekler, hatta Osmanlı memurlarının da işin içine girmesiyle kaçakçılık önemli düzeylere ulaşacaktır.

2. Anadolu'da Gümüş Üretimi ve Akçe Arzı

Mevcut kayıtlardan anlaşıldığına göre inceleme dönemimizde Anadolu'da faal olan iki gümüş madeninden bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki Canca madenidir. Bizans döneminden beri faaliyette olan²¹ bu maden, Erzurum Beylerbeyliği sınırları içinde, Gümüşhane'deydi. Canca madeninin işleyişine ilişkin bilgi veren birkaç Mühimme kaydı mevcuttur; ancak bu kayıtlarda üretilen gümüşün miktarına ilişkin herhangi bir rakam telaffuz edilmemektedir. Rakamsal bilgiler bir diğer madenden, Amasya'daki gümüş madeninden gelmektedir. Bu madenden elde edilen vergi geliri 1520'de 340.000 akçe iken, 1576'da 221.322 akçeye gerilemiştir²². Eğer Osmanlı maden kanunu gereği madenden elde edilen ham gümüşün 1/10 oranında vergilendirildiği düşünülecek olursa bu üretim miktarını bulmak için bu bedeli 10 ile çarpmak gerekir ki bu durumda 1520 üretiminin 3.400.000 akçe ve 1576 üretiminin 2.213.220 akçe olduğunu söylenebilir. 1520'de 100 dirhem gümüşten 400 akçenin kesildiği bilinmektedir. O halde $3.400.000/4=850.000$ dirhemdir. 1 dirhem 3,086 gram olduğuna göre bu tarihte yıllık gümüş üretimi kabaca $850.000 \times 3= 2.550.000$ kg. dir. Aynı yöntemle hesaplandığında 1576 yılına ait yıllık üretim miktarı ise 1.659.915 kg. olacaktır.

Anadolu'da ham gümüş üretimine ilişkin rakamsal veriler bir madenle sınırlıyken, tedavüldeki gümüş arzı için daha detaylı bilgilere ulaşmak mümkündür. Büyük ekseriyetle gümüş sikke üretmek için tesis edilmiş olan Anadolu darphanelerinin üretim hacmi piyasada tedavül eden gümüş arzıyla doğrudan ilişkilidir. Çünkü biz bilinmektedir ki bu darphaneler yalnızca gümüş madenlerinden gelen ham gümüşü darp etmekle kalmıyor aynı zamanda gerek gümüş sikkelerin tashihinde ve gerekse saltanat değişimlerinde görülen sikkenin tecdidinde oldukça faal bir şekilde çalışıyordu. Darphanelerin kapasitesi tahrir defterlerinde mukataa kayıtları içinde yer alan rakamsal verilerden hareketle tespit edilebilir. Her bir darphanenin yıllık vergi gelirini gösteren bu rakamlara ilişkin bazı örnekler sunmak

* Balkanlardaki faal darphanelerin sayısı XVI. yüzyıl boyunca imparatorluğun diğer bölgelerine nispet hızla artmıştır. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-66) yaşanan bu artış III. Murat döneminde (1574-95) 30 darphane ile en üst düzeye ulaşacaktır. İşte akçe ürettikleri bilinen bu darphanelerin 15'i Balkanlar ve Ege adaları üzerindeydi; Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul 2008, s. 59.

²¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 43.

²² Adnan Gürbüz, *Toprak Vakıf İlişkisi Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, (A.Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1993, s. 188-89.

gerekirse: Amasya darphanesinin yıllık vergi geliri 1520 ve 1576 yıllarında 50.00 akçe²³; Harput darphanesinin 1523'de 60.000 akçe²⁴ ve aynı yıl Urfa darphanesinin 50.000 akçe²⁵; Mardin darphanesinin 1526'da 50.000 akçe²⁶; Bursa darphanesinin 1530'de 50.000 akçe²⁷; Diyarbakır darphanesinin 1518'de 90.000 akçe²⁸ ve 1567-68'de 68.333 akçedir²⁹. Darphanelerin vergi gelirlerine ilişkin sunulan bu rakamlar statiktir ve ekseriyetle yüzyıl boyu değişmeden devam etmiştir. Darphanelerin belirlenen bu yıllık bedeller üzerinden üç yıllığına açık arttırma usulüyle iltizama verildiği bilinmektedir. Bu da gösteriyor ki devlet bazen belirlenen bu rakamın çok üzerinde kâr edebiliyordu. Nitekim aşağıda sunulacak rakamlar bu görüşü destekler mahiyettedir:

Anadolu darphaneleri 1484 yılı itibariyle 1.500.000 akçe bedelinden iltizama verilmiştir. Mukataa kaydından Anadolu'nun en önemli darphanelerinin Kastamonu, Konya ve Bursa'da bulunduğu anlaşılmaktadır. 1488'de Anadolu darphane mukataasının 600.000 akçeye Mehmed b. İsmail'e sonrasında bu meblağı 30.000 akçe arttıran Hacı Hamza'ya ve ardından 20.000 akçe farkla Pir Ahmed bin Hoşkadem'e verildiğini görüyoruz. XVI. yüzyıla gelindiğinde Anadolu darphanelerinin iltizama verilmiş usulünde herhangi bir farklılık olmamıştır. Anadolu darphane mukataalarının iltizam hakkını 21 Nisan 1509 tarihinden geçerli olmak üzere üç yıllığına 130.000 akçe karşılığında Mustafa bin Ayvatu Bey alacaktır. Tahvil bitiminde mukataaya Bursalı İbrahim bin Mehmed 200.000 akçe karşılığında talip olmuşsa da I. Selim'in tahta geçişiyle birlikte yapılan yeni düzenlemeler çerçevesinde Tire ve Ayasuluk darphaneleri de mukataaya dâhil edilerek, yeni bedel 12 Eylül 1512'den geçerli olmak üzere üç yıllığına 7.000.000 akçe olarak belirlenecektir. İbrahim bin Mehmed'in yeni bedeli de uygun bularak mukataanın işletme hakkını aldığı görülmektedir. İltizam bedelinin böylesine büyük artış göstermesi daha önce de ifade edildiği gibi Anadolu'daki gümüş üretimiyle değil, doğrudan saltanat değişimlerinde sikke tecdidinin sağladığı yüksek kârlarla ilgilidir. Haliyle bu yüksek bedel Anadolu'daki üç yıllık gümüş üretiminden ziyade tedavül eden gümüş arzıyla ilişkilendirilebilir. O halde mültezimin bu mukataadan hiç kar etmediği var sayılarak bir hesap yapıldığında o dönemde Anadolu'da tedavül eden gümüş miktarı için kabaca bir tahminde bulunmak mümkün olacaktır: 1512'de darphaneye getirilen 390 akçe, yani 100 dirhem gümüştən 500 akçe darp ediliyordu ki kâr oranı %22'dir³⁰. O halde 7.000.000 akçe %22'lik kâr payı olarak düşünülüp bu rakam kabaca 4,54 ile çarpıldığında darphaneye gelen gümüşün gerçek değeri 31.780.000 akçe olarak

²³ Adnan Gürbüz, *Toprak Vakıf İlişkisi Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, s. 188-89.

²⁴ Mehmet Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989, s. 144.

²⁵ A. Nezihi Turan, *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, (A.Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1993, s. 136-37.

²⁶ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991, s. 149.

²⁷ *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri 937/1530*, Ankara 1995, s. 6.

²⁸ BA, TD 64, (924/1518), s. 5.

²⁹ Yılmaz Kurt, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır Eyaletinde Sanayi ve Ticaret", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 5, İzmir 1990, s. 198.

³⁰ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. 2, Ankara 1999, s. 250.

hesaplanır. Yeni oran 100 dirhem gümüşe 500 akçe olduğuna göre $31.780.000/5= 6.356.000$ rakamı bizlere Anadolu'daki gümüş arzının dirhem cinsinden değerini verecektir. 1 dirhem 3,086 grama eşit olduğundan bu bedel 3 ile çarpıldığında $6.356.000 \times 3= 190.680.000$ kg. gümüşün bu dönemde bir şekilde Anadolu'da tedavül ettiği görülecektir. Böylesi muazzam bir miktardaki gümüşün akıbetinin ne olduğu üzerinde durmak gerekirse:

Erzurum beylerbeyi ve kadısına gönderilen 05.10.1574 tarihli hükümde, Erzurum madenlerinden hâsıl olan ve hariçten gelen gümüşten bu darphanede akçe kesildiği; ancak ne miktar akçe kesildiğinin belli olmadığı; kesilen sikkelerin tüccar taifesi tarafından İran'a götürüldüğü; madenlerde çalışan işçilerin ücretlerinin etraftan toplanan düşük ayar akçeden ödendiği; kanuna aykırı olarak 100 dirhem gümüşten 450 akçeden fazla kesildiği belirtilmekte ve darphanenin Erzurum'a taşınması durumunda tamam ayar akçe kesileceği ve İran'a akçe kaçışının önleneceği belirtilmektedir³¹. Erzurum beylerbeyine gönderilen 22.03.1578 tarihli bir diğer hükümde rakam telaffuz edilmemekte, 331.950 akçe ve 2.857 altın kesildiği belirtilmektedir³². Son olarak 07.04.1585 tarihinde Erzurum defterdarına gönderilen hükümde, bundan böyle darphanede şahî kesilmemesi ve mevcut sikkelerin mühürlenerek Erzurum kalesinde korumaya alınması istenmektedir³³. Birbirini takip eden bu hükümler üretilen gümüş miktarı hakkında net bir şeyler söylemese de darp edilen sikke miktarının kayda değer bir şekilde azaldığını ve İran'a kaçan gümüşün Osmanlı yönetiminde ciddi rahatsızlığa sebep oluşunu ifade etmektedir. Esasen gümüş kıtlığına bağlı bu sıkıntılı süreç yalnızca Osmanlı ekonomisi için değil, Safevi ekonomisi için de büyük bir tehditti. Şöyle ki XVI. yüzyıl sonlarında Anadolu'da 20 kadar faal darphane mevcuttu³⁴. Buna mukabil aynı dönemde büyük ölçüde Anadolu üzerinden gelen gümüşten beslenen 70 civarında darphanenin İran'da faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Şah Abbas döneminde (1588-1629) bunların sayısı 40'a düşürüldü ki bu darphaneler yoğun olarak ipek üretim merkezi olan Mezenderen ve Gilen'de bulunuyordu³⁵.

Gümüş kıtlığının gerek Osmanlı ülkesinde ve gerekse İran'da özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak giderek artan oranda kendini hissettirdiği bilinmektedir. Esasen takip eden bölümde ele alacağı üzere Avrupa'da da benzer bir sürecin yaşandığı ve XVI. yüzyılın ortalarından itibaren bu kıtayı besleyen gümüş madenlerinin hızla verimliliğini kaybettiği görülmektedir. Ancak bu yüzyılın sonunda önce Avrupa'ya ve akabinde Osmanlı ülkesine ulaşacak olan ucuz Amerikan gümüşü her bölge ve ülke için farklı etkilere sahip olacaktır.

³¹ BA, MD. 26, (19 Ca. 982), h. 549, s. 199.

³² BA, MD. 34, (13 M. 986), h. 45, s. 22.

³³ BA, MD. 53, (6 Ra. 993), h. 766, s. 263.

³⁴ Halil Sahillioğlu, "Darphâne", *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 502.

³⁵ Sussan Babaie, *Slaves of the Shah, New Elites of Safavid Iran*, New York 2004, s. 67.

3. Avrupa Gümüş Madenleri ve Üretim Arzı

Avrupa’da gümüş arzındaki artışa bağlı gelişmeler birbiriyle ilişkili iç içe geçmiş dört ana dönemde ele alınmaktadır³⁶: Birinci dönem 1460-1491 yıllarını içerir ki bu dönemin ilk ayağını 1460-1486’da yaşanan ilk büyük Sakson maden patlaması teşkil edecektir. Saksonya gümüş üretiminde yaşanan bu artış yalnızca Frankfurt-Köln finans piyasaları üzerinde bölgesel bir etkiye sahip olacaktır. Birinci dönemin ikinci ayağını (1476-1492) Tirol bölgesinde yaşanan üretim patlaması teşkil edecektir. Bu gelişmenin etkileri de bölgesel düzeyde kalacak ve ancak Yukarı Ren bölgesi finans piyasasında faiz oranlarının düşmesine sebep olacaktır.

İkinci dönem 1492-1526 yıllarını içerir. Özellikle 1505/15-1526 döneminde Tirol-Thüringia-Slovak maden kompleksinde yaşanan üretim patlamasının sonuçları finans piyasaları üzerinde ciddi etkilere sahip olacak ve Batı Avrupa’da faiz oranları tüm zamanların en düşük seviyelerine inecektir. Sakson-Silesian piyasasındaki yüksek oranlara karşılık Tirolean-Thüringian-Slovak maden kompleksi üzerinde odaklanan yeni sistemde faiz oranları bir hayli düşük olacaktır.

Üçüncü dönem 1516/22-1542/7 yıllarını içerir. Bu dönem de tıpkı ilk dönem gibi Saksonya madenlerindeki üretim artışıyla alakalıdır ve bu süreç Merkezi Almanya ve Baltık bölgesinin sağlam bir para sistemine sahip olmasına imkân sağlayacaktır. Özellikle 1538/43 yıllarında Tirol-Thüringia-Slovak maden kompleksinde üretimin azalması burada faiz oranlarında artışa sebep olurken, üretimin arttığı Saksonya’dan beslenen Merkezi Almanya ve Baltık bölgesinde faiz oranları düşecektir.

Dördüncü dönem 1537/42-1568 yıllarını içerir. Bu dönemde uzun yıllar devam eden Avrupa’nın hâkim olduğu üretim dönemi çökmeye başlar. Bu dönemde yaşanan bölgesel maden patlamalarının etkileri yine bölgesel olacaktır: Artan Thüringia gümüş üretimi Aşağı Ren bölgesinde faizlerin düşmesiyle neticelenirken, Yukarı Ren bölgesinde Tirol üretimindeki düşüşe bağlı olarak faiz oranları yükselecektir. Bundan sonraki dönemde bölgesel üretimde yer yer canlanmalar görülse de etkileri bölgesel kalacak, genel itibarıyla Merkezi Avrupa maden endüstrisindeki düşüş devam edecektir.

Avrupa gümüş madenlerinin XVI. yüzyıl ortalarına değin üretim kapasitelerine ilişkin yıllık verilere Tablo-3’de detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Yüzyılın ikinci yarısı madenlerin verimlilik düzeylerinin düştüğü ve kapatılmaya yüz tuttuğu bir dönem olacaktır. 1560’lı yıllara gelindiğinde Saksonya madenlerinin Avrupa’ya ulaşan muazzam miktarlardaki Amerikan gümüşü karşısında

³⁶ Ian Blanchard, “The Long Sixteenth Century, circa. 1450-1650”, *XIIth International Congress*, (24-28 Ağustos 1988) Madrid, s. 9, 12, 13. 1545-1645 dönemi Orta ve Güney Amerika gümüşünün Avrupa ekonomisi dahil olduğunu dönemdir. Özellikle 1545-1575 döneminde Amerikan gümüşüne bağlı olarak İngiltere, Aşağı Ren bölgesi, Güney Almanya ve Kuzey Fransa’da artan gümüş miktarına bağlı olarak gümüşün satın alma gücü azalacak ve bu bölgeler takip eden yıllarda stok alanlarına dönüşecektir.

kârlılığını yitirerek kapatılma sürecine girdiği görülmektedir. Bunu aynı gerekçeden dolayı Merkezi Avrupa'daki diğer madenler takip edecektir: Bohemya'da üretim 1570'lerde 1516 yılının çok gerisine düşecek; aynı yıllarda Slovakya'daki üretim sair dönemlerdeki en düşük düzeyin yarısına inecektir. Benzer bir süreç Tirol'de de yaşanacak, 1565'lerde üretim düzeyi ancak 1475'lere denk olacaktır. Merkezi Avrupa'nın en verimli gümüş madenlerine sahip Thuringia'da üretim bir süre daha devam edecek, ancak burada da 1570'lerdeki üretim kapasitesi 1540'lardaki seviyenin üzerine çıkamayacaktır. Netice itibariyle Merkezi Avrupa'daki gümüş madenleri 1570'li yıllarda ucuz Amerikan gümüşü karşısında rekabet edemeyerek bir bir kapanacaktır³⁷.

³⁷ Ian Blanchard, "Appendix: Central European Silver Production in the 'Age of the Saigerprozess'", s. 45, 51, 59, 64, 65, http://www.ianblanchard.com/Mining_Metallurgy_and_Minting/Appendix.pdf, 14.12.2008.

Tablo-3: Merkezi Avrupa ve Güney Almanya'da Gümüş Üretimi (1471-1550)³⁸

Üretim Dönemi	Saksonya Yak. Top. (kg.)	Thuringia Yak. Top. (kg.)	Bohemya Jochimsthal (kg.)	Bohemya Kunta Hora Karperska Hora (kg.)	Slovakya Furger-Thurzo (kg.)	Macaristan Nagybanya Körmöcbanya (kg.)	Tirol Shcwaz (kg.)	Toplam Yaklaşık (kg.)
1471-75	4.360,94	-	-	4.500,0	-	-	4.112,50	12.973,44
1476-80	10.317,46	-	-	4.250,0	-	-	7.554,00	21.921,46
1481-85	3.443,30	-	-	4.000,0	-	1.800,0	9.745,80	19.289,10
1486-90	2.770,04	-	-	3.750,0	-	3.523,0	12.751,00	22.794,04
1491-95	3.757,33	-	-	3.500,0	1.957,12	3.523,0	12.422,75	25.160,21
1496-00	4.641,69	-	-	3.250,0	1.957,12	3.795,9	12.094,50	25.739,17
1501-05	8.979,23	-	-	3.000,0	2.870,47	4.068,7	11.766,25	30.684,65
1506-10	7.416,41	4.626,19	-	2.750,0	3.990,76	4.341,6	11.438,00	34.562,92
1511-15	6.925,10	5.713,42	-	2.500,0	3.632,11	4.614,4	11.109,75	34.494,81
1516-20	5.189,14	6.079,43	3.970	2.250,0	1.983,07	4.887,3	10.781,50	35.140,43
1521-25	3.701,18	6.301,73	9.703,24	2.000,0	2.486,46	5.160,1	10.453,25	39.806,00
1526-30	3.425,12	7.889,16	13.795,32	2.000,0	2.269,15	5.433,0	10.125,00	44.936,74
1531-35	6.663,07	6.300,90	16.554,81	2.000,0	2.269,15	5.433,0	10.125,00	49.345,92
1536-40	14.973,18	5.734,07	13.248,01	3.947,0	2.243,58	5.433,0	10.125,00	55.703,84
1541-45	7.739,26	6.144	10.936,85	3.997,0	2.141,55	5.433,0	9.963,49	46.355,16
1546-50	4.131,66	6.576,20	10.936,85	700,0	2.141,55	5.433,0	9.963,49	39.882,76

³⁸ John Munro, "South German Silver-European Textiles, and Venetian Trade with the Levant and Ottoman Empire, c. 1370 to c. 1720: A Non-mercantilist Approach to the Balance of Payments Problem", (13 Temmuz 2006), s. 953, <http://www.economics.utoronto.ca/munro5>, 15.11.2008.

4. Amerikan Gümüşünün Avrupa ve Osmanlı Ülkesine Girişi

Amerika'dan İspanya'ya ilk gümüş sevkıyatı XVI. yüzyılla birlikte başlamıştır; ancak bu dönemde miktar oldukça mütevazı olduğundan aşağıda sunulan Tablo-4'de bu yıllara ilişkin veriler yer almamaktadır. 1550'lere kadar altın ve gümüş sevkıyatı birlikte yapılmaktadır; ancak altın yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte nispi önemini kaybedecek, bu tarihten sonra kalyonlar Sevilla'ya muazzam miktarlarda gümüş taşımaya başlayacaktır³⁹. Bunun nedeni daha önce de üzerinde durulduğu üzere Amerika'da gümüş cevherinin ayrıştırılmasında yeni bir yöntem olarak cıvanın kullanılmaya başlanmış olmasıdır. 1571'de Potosi'de uygulanmaya başlanacak bu yöntem bilhassa 1580–1620 yıllarında gümüş üretiminde bir patlamanın yaşanmasına sebep olacaktır. Ancak Tablo-4 tetkik edildiğinde görüleceği gibi 1541-1560 yılları arasında altın sevkıyatında da kayda değer bir artış yaşanmıştır. Bu durum kısaca şöyle izah edilebilir: 1550'li yıllarda Alman teknisyenler bir altın ayrıştırma yöntemini mükemmelleştirdiler. Bu uygulama için gerekli nitrik asidi üretebilmek için Meksika vadisinde Zumpago Gölü kıyısında güherçile fabrikası tesis ettiler. Böylece altını, altın içerikli gümüşten ayırmak için nitrik asit kullanımı Yeni Dünya altın üretiminde önemli bir artışın yaşanmasını sağladı⁴⁰.

Tablo-4: İspanya'nın Amerika'dan Saf Altın ve Gümüş İthalatı (1503–1660)⁴¹

İthalat Dönemi	Gümüş (kg.)	Altın (kg.)
1503-1510	-	4.965
1511-1520	-	9.153
1521-1530	149	4.889
1531-1540	86.194	14.446
1541-1550	177.573	24.957
1551-1560	303.121	42.620
1561-1570	942.859	11.531
1571-1580	1.118.592	9.429
1581-1590	2.103.028	12.102
1591-1600	2.707.627	19.541
1601-1610	2.213.631	11.764
1611-1620	2.192.256	8.855
1621-1630	2.145.339	3.889
1631-1640	1.396.760	1.240
1641-1650	1.056.431	1.549
1651-1660	443.257	469

İspanya'ya ulaşan Amerikan gümüşünün burada baki kalmayıp oldukça hızlı bir şekilde ülkeyi terk ettiği görülmektedir. Bazen İspanyol teknelerinin ihtiyaç duyduğu yelken bezi için Fransa'ya nakit ödeme yapılırken bazen de buğday ve diğer ihtiyaç maddeleri için değerli madenlerin sarf

³⁹ Fernand Fraudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C.1, s 566-7.

⁴⁰ Ian Blanchard, "African Gold and European Specie Markets, c. 1300-c. 1800", (The University of Edinburgh-CEU, Budapest), s. 18, http://www.ianblanchard.com/Newless_Press, 14.12.2008.

⁴¹ Doug French, "The Dutch Monetary Environment During Tulipmania", *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, C. 9, No. 1 (Bahar 2006), s. 12.

edilmesi kaçınılmazdı. Ancak İspanya ekonomisinde asıl yıkıcı etkileri olan hiç şüphesiz değerli maden kaçaklığıydı. 1567 yılında İspanya'dan Lyon'a 900.000'den fazla duka girdiği ve bunun 400.000'nin altın sikkelerden oluştuğu bu kentin gümrük kayıtlarına göre tespit edilebilmiştir⁴². Muhtemelen kalan 500.000 dukalık meblağ gümüş sikkelerden oluşuyordu. Özellikle 1580'li yıllarla birlikte muazzam miktarlarda İspanyol gümüşünün doğu yönündeki hareketi dikkat çekicidir. Bu tarihten itibaren İspanya'dan gelen kadırgaların Ceneviz'e bıraktıkları değerli maden miktarı sürekli artarak 1598'de rekor düzeye ulaşacaktır. Bu rekor tek bir seferde boşaltılan 2.200.000 eküdür ki bunun 200.000'i altın külçe, 1.300.000'ü gümüş külçe ve kalan 700.000'i (gümüş) riyaldir. Hatta kesin delillere dayanmamakla birlikte 1584'de Gian Andrea Doria komutasındaki 20 kadırgayla Ceneviz'e 3-4 milyon ekülük sevkiyat gerçekleştirildiği ifade edilmektedir⁴³. Aynı şekilde 1580'lerde Cezayir pazarlarında geçerli olan paralar altın İspanyol eküsü, gümüş riyaller, sekizlik altılık ve dörtlük sikkeler ve özellikle de *a ocho reales* sikkelerdir. Bu dönemde Türkiye'ye yönelik en büyük mal kalemini sandıklar dolusu gümüş riyaller teşkil ediyordu. Yüzyılın sonunda, 1599'da İspanyol parasından fazlasıyla nasibini almış olan Dubrovnik'ten biri Tekirdağ'a ve diğeri İskenderiye'ye para sevkiyatı yapıldığına dair kayıtlar mevcuttur⁴⁴. Görülen o ki alınan tüm tedbirlere rağmen önemli miktarda İspanyol gümüşünün Osmanlı ülkesine girişi gerçekleşmiştir.

Şimdi Amerikan gümüşünün gerek Avrupa ülkeleri ve gerekse Osmanlı ülkesinde meydana getirdiği etkiler üzerinde durulacaktır:

İspanya, hiç şüphesiz Amerikan gümüşünün Avrupa'ya akışında başrol oynamıştır. Ancak İspanyol ekonomisi sanılanın aksine bu süreçten uzun vadede olumsuz etkilenecektir. Amerikan gümüşünün İspanya'ya ulaşmasında etkili olan üç kurumdan siyasi otorite sahibi olanı Hintler meclisiydi; ikinci kurum, *Casa de Contaratacion* (Ticaret Evi) imparatorluğun ekonomik gelişimini ve menfaatlerini korumakla mükellefti; üçüncüsü ise Sevilla tüccar birliğiydi ki bunun amacı tüccarların diğer iki kurumla olan ilişkilerini düzenlemekten ibaretti. Büyük güç sahibi bu üç kurumdan özellikle ilk ikisi "İspanyol Amerika'sı İspanyollarındır" parolasıyla koloni ticaretine kesinlikle İspanyol olmayanların müdahil olmasını istemiyordu. Ancak İspanyol ürünleri kolonilerin tüm ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı; üstelik artan gümüş arzına bağlı olarak İspanyol fiyatlarında anormal bir artış söz konusuydu. İşte bu iki sebepten dolayı İspanyol gemileri kolonilere öncelikle Fransız ve akabinde Felemenk ve İngiliz mallarını taşıyacaktı. Nitekim 1600'lerde İspanya'ya gelen gümüşün üçte biri ithal edilen malların bedeli olarak doğrudan Fransa'ya akacaktır. Hatta bu yüzyılın sonlarına doğru İspanyol Amerika'sı bu üç ülkeye verilen kapitülasyonlarla büyük ölçüde İspanyol denetiminden çıkacaktır⁴⁵.

Venedikliler bu üç devletin güçlenmesinden en az İspanyollar kadar olumsuz etkilenecek ve XVI. yüzyıl boyunca tüm güçlülere rağmen elinde bulunduğu Akdeniz ticaretindeki hâkimiyetini

⁴² Fernand Fraudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C. 1, s 567-8.

⁴³ Fernand Fraudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C. 1, s 589.

⁴⁴ Fernand Fraudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C. 1, s 587-8.

⁴⁵ Hebert Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi*, Ankara 2005, s. 235-7.

gelecek yüzyılın hemen başlarında kesin bir şekilde kaybedecektir. Bu dönemde Fransız bayrağı altında ticaret yapan Marsilyalılar doğu Akdeniz ticaretinin yeni hâkimleri olurken, onları İngilizler ve Felemenkler takip edecektir. İngiliz ve Felemenklerin asıl hâkimiyet sahası ise doğunun zenginliklerine açılan yeni kapı, Hint deniz yolunda olacaktır.

Merkezi Avrupa ve güney Almanya'daki gümüş madenlerinin kapatılmasında Amerikan gümüşünün etkisi bilinmektedir. Ancak şurası da hemen belirtmeli ki VI. yüzyıl ortalarında keşfedilen ve bu yüzyılın sonlarında Potosi madenlerindeki gümüş üretiminin üç kat artmasını sağlayan yeni yöntem, gümüş cevherinin ayrıştırılmasında önemli ölçüde civa kullanımını zorunlu kılıyordu. Yani İspanyol Amerika'sındaki üretim bir yandan Merkezi Avrupa'da gümüş madenlerinin kapatılmasına neden olurken aynı zamanda bu bölgede bol miktarda çıkarılan civa madeni için kârlı bir pazar teşkil ediyordu. Potosi'de ihtiyaç duyulan civanın neredeyse tamamı, Almaden'i kontrolünde tutan Fuger (Alman ticaret evi) tarafından karşılanıyordu. Nitekim Almaden'de yıllık civa üretimi 1563'de 600 kental (kental=100 kg) iken 1572'de 2.100 kental seviyesine ulaşacaktır. Idrian civası ise büyük ekseriyetle Afrika ve Doğu Akdeniz'deki İtalyan pazarlarına sevk ediliyordu⁴⁶.

Netice itibarıyla 1545-1645'e kadar olan dönemde, muazzam miktarda Orta ve Güney Amerika gümüş ve altını Avrupa ekonomisine girdi, alıcı ülkelerdeki stok düzeyi önemli ölçüde arttı ve bu durum madeni para ve diğer mallar arasındaki değişim ilişkisini farklılaştırdı. Bundan dolayı İngiltere'de, Aşağı Ren Bölgesinde, Güney Almanya'da, Kuzey Fransa'da artan gümüş mevcudiyeti önce gümüşün satın alma gücünü düşürdü (1545-1575), sonrasında bu bölgeler stok alanlarına dönüştü ve nihayetinde bu süreç XVII. yüzyıl ortalarında onların ürünlerinin uluslar arası piyasalarda pahalılaşmasına neden oldu. Doğu Avrupa'da durum böyle değildi; burada düşük stok seviyesi gümüşün yüksek satın alma gücünün XVII. yüzyıl ortalarına kadar devamını sağlayacaktır⁴⁷. Osmanlı ülkesinde bu süreç çok daha sancılı olacaktır; çünkü XVI. yüzyıl ortalarından itibaren endüstriyel üretimde gerileme sürecine giren Osmanlının Fransa, İngiltere veya Hollanda gibi gümüşe karşılık sunabileceği ticari değere sahip herhangi bir endüstriyel ürünü mevcut değildi. Bu nedenle gümüşünü doğuya kaptıran Osmanlı aynı zamanda kendisi için hayati öneme sahip ham maddenin batıya akışını da engelleyemiyordu⁴⁸. Sonuç sikkenin taşıdığı ve kalpazanlık olaylarıydı⁴⁹. Daha önce de belirtildiği üzere Doğu Akdeniz ticaretinde XVI. yüzyıl boyunca hâkim olan Venedik, önceleri Balkan ve Avrupa gümüşü ve akabinde Amerikan gümüşünün aktığı önemli bir ticaret merkezi konumundaydı. Hiç şüphesiz gümüş zengini Venedik tüccarlarının bu nitelikleri, gerek Osmanlıları ve gerekse Osmanlı ülkesi üzerinden ham ipeğini Avrupa'ya ulaştıran Safevileri fazlasıyla memnun etmekteydi. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Akdeniz ticaretinde etkinliğini giderek arttıran Marsilyalı tüccarlarda ham ipek alımlarını gümüş mukabilinde yapıyorlardı. Ancak XVII. yüzyılla birlikte gerek doğu

⁴⁶ Ian Blanchard, "African Gold and European Specie Markets, c. 1300-c. 1800", s. 19.

⁴⁷ Ian Blanchard, "The Long Sixteenth Century, circa. 1450-1650", s. 14.

⁴⁸ Bkz. Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991.

⁴⁹ Bkz. Orhan Kılıç, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri", *Osmanlı-İktisat*, Ankara 1999, C. 3, s. 180-87.

Akdeniz ticaretinde ve gerekse Hint denizinde etkinliğini giderek arttıran İngilizler, satın aldıkları ham ipeğin çok azını gümüşle ödüyor, daha çok beraberlerinde getirdikleri yünlü kumaşlarla takas etmeyi yeğliyorlardı. Batıdan gelen gümüş miktarındaki azalmaya mukabil halen Osmanlı gümüşü İran'a ve İran gümüşü Hindistan'a akmaya devam ediyordu. Bir de buna Osmanlı-Safevi savaşlarının getirdiği ağır maliyetler eklenince Osmanlı para düzeninde 1640'lardan itibaren tam bir çözüme yaşanacaktır⁵⁰. Uzak Doğu ticaretinde gümüş zengini Portekizlilerin yerini İngiliz ve Felemenk şirketlerinin alması ise İran'da bu sürecin daha da sancılı yaşanmasına sebep olacaktır.

Sonuç

Madeni paraların çok eski tarihlerden beri pek çok medeniyet tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Ancak bu paraların ticaret ve ücretlendirmede yaygın olarak kullanılmaya başlandığı dönem XV. yüzyıldır. Bilhassa XVI. yüzyıla gelindiğinde madeni para kullanımı uluslararası ticarete de hızla yaygınlaşacak ve mübadele usulünün yerini almaya başlayacaktır. Gerek yerel ve gerekse ulusal ve uluslararası ticarete kullanılan madeni paraların ekseriyetini altına nispet daha bol bulunan gümüş sikkeler teşkil etmekteydi. Bu nedenle tedavüldeki gümüş arzı; fiyatlar, ücretler ve faiz oranlarıyla yakından ilişkiliydi.

Gümüşün hemen bütün ticari bölgelerde tercih edilen bir mübadele aracı olması, gümüş madenlerin işletilmesi ve gümüş arzının korunmasına ilişkin ülke politikalarının uluslararası bir hüviyet kazanmasında etkili olmuştur. Balkanlarda, Merkezi Avrupa'da, Güney Almanya'da, hatta Anadolu'daki gümüş üretimi yalnızca bölgesel ticaretin seyrini etkilemekle kalmamış Doğu Akdeniz ticaretinin niteliğinin belirlenmesinde de önemli etkilere sahip olmuştur. Ancak gümüşün global etkilerine ilişkin en güzel örnekler Orta ve Güney Amerika gümüşünün önce Avrupa'ya ve ardından Osmanlı ülkesine ulaşmasıyla yaşanacak, hatta başta İran olmak üzere diğer Asya ülkeleri de bu süreçten etkilenecektir.

Gümüşün gücünden daha ziyade istifade eden onu üretilip dünyaya pazarlayan ülkeler değil, aksine onu talep eden sanayileşmiş ülkeler olacaktır. Çünkü gümüş arzının yüksek olduğu bölgelerde hammadde ve ücretlerdeki önemli artış haliyle üretime de yansiyacak ve pahalı ürünler uluslararası pazarlarda alıncı bulamayacağından bu ülkelerde endüstriyel teşebbüslerin son bulmasına neden olacaktır. İspanya bu sürecin yaşandığı güzel bir örnektir. Diğer yandan Osmanlı gibi endüstriyel üretimini çağın şartlarına uyduramayan ülkeler, talep ettikleri gümüşün karşılığını kendi endüstrilerinin devamı için zaruri olan hammadde mukabilinde karşılayacaklar, bu süreç de benzer şekilde endüstriyel yapının çözülmesiyle neticelenecektir.

⁵⁰ Bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul 2008.

Kaynakça*Arşiv Vesikaları:*

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri: MD. 26, 34, 53.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tapu-Tahrir Defteri: TD. 64.

166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri 937/1530, Ankara 1995.

Tetkik Eserler:

“Silver and Gold in Medieval Europe”, Chapter Seven: *Medieval Silver And Gold*, <http://www-geology.ucdavis.edu/~cowen/~GEL115/115CH7.html>, 08.11.2008.

BABAIE, Sussan; *Slaves of the Shah, New Elites of Safavid İran*, New York 2004.

BLANCHARD, Ian; “African Gold and European Specie Markets, c. 1300-c. 1800”, (The University of Edinburgh-CEU, Budapest), s. 18, http://www.ianblanchard.com/Newless_Press, 14.12.2008.

BLANCHARD, Ian; “Appendix: Central European Silver Production in the ‘Age of the Saigerprozess’”, s. 44-72, http://www.ianblanchard.com/Mining_Metallurgy_and_Minting/Appendix.pdf

BLANCHARD, Ian; “The Long Sixteenth Century, circa. 1450-1650”, *XIIth International Congress*, (24-28 Ağustos 1988) Madrid, s. 1-37, <http://www.ianblanchard.com/CEU/paper3.pdf>

BLANCHARD, Ian; *Mining Metallurgy and Minting in the Middle Ages-Conginuing Afro-European Supermacy, 1250-1450*, C. 3, 2005.

BRAUDEL, Fernand; *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C. 1, s 566-7.

FINDLAY, Ronald - Kevin H. O’Rourke, “Commodity Market Integration 1500-2000”, s. 7.

FRENCH, Doug; “The Dutch Monetary Enviroment During Tulipmania”, *The Quarterly Journal of Austrian Economics*, C. 9, No. 1 (Bahar 2006), s. 12.

GÖYÜNÇ, Nejat; *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara 1991.

GÜRBÜZ, Adnan; *Toprak Vakıf İlişkisi Çerçevesinde XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı*, (A.Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1993.

HEATON, Herbert; *Avrupa İktisat Tarihi*, (Çev. M. A. Kılıçbay-O. Aydoğuş), Ankara 2005.

KABAKLI, Necdet; “Precious Metals in Balkans, Europe and Ottomans by the end of 16the century”, s. 1-3, http://www.osmanliparalari.com/yazi/metals/metals_EN1.htm, 28.10.2008.

KURT, Yılmaz; “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Diyarbakır Eyaletinde Sanayi ve Ticaret”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 5, İzmir 1990, s. 191-200.

MUNRO, John; “South German Silver-European Textiles, and Venetian Trade with the Levant and Ottoman Empire, c. 1370 to c. 1720: A Non-mercantilist Approach to the Balance of Payments Problem”, (13 Temmuz 2006), s. 905-960. <http://www.economics.utoronto.ca/munro5>, 15.11.2008.

PAMUK, Şevket; *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul 2008.

PAMUK, Şevket; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999.

SAHİLLİOĞLU, Halil; “Darphane”, *DİA*, C. 8, İstanbul 1993, s. 502.

SAHİLLİOĞLU, Halil; “Bir Mültezimin Zimen Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, S. 1-2, İstanbul ?, s. 169-72.

TEKİN, Oğuz; “Sikkeler, Devletler, Hükümdarlar: Eskiçağda Anadolu'da Paranın Siyasal, Kültürel ve Ekonomik Rolü”, *Osmanlı Bankası Arşiv Araştırma Merkezi*, (22 Kasım 2006), s. 1-5.

TURHAN, A. Nezihi; *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, (A.Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1993.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, C. 1, Ankara 1988, s. 125.

ÜNAL, Mehmet Ali; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, Ankara 1989.